

Відьма

Степан Васильченко

(З народних переказів)

Серед безлюдних просторів, морозом окутих, засипаних мертвим снігом-піском, білим та холодним, по хуторах і селах світились привітні небуденні огні.

Рік од року, довгі віки, серед самої глухої ночі-зими, коли, здається, і сміх, і пісню, і всі радощі людські закує, замурує в крижану дулевину, погасить у людських кублах останні огні й оповіє їх у довічну темряву,— по всіх неосяжних просторах степів поміж сонними борами, по всіх закутках, де тільки притаїлись людські житла, всі разом, немов по захованих дротах, світились вони, радісні, живі.

Боязко заблимали огники десь і на дні глибокої степової балки, самотної на далекому степу.

Десяток убогих хаток визирали із заметів, мов нори степових звірів, а поміж ними лунав веселий гомін: веселою, ясною марою вертиться по хуторі різнокольорова зізда, лящать бадьорі пісні про райські сади, про золоті розкоші.

Здається, повійнуло на завмерлий хутір з вікової давнини казковим сном, чарівним і теплим.

А кругом балки в грізне військо вирядились тіні всякого страхіття й примар з відьмами й мерццями, з усіма витворами темної ночі; заворушились, стурбовані світом і радістю, озброїли свої сили проти радісного свята.

І зашумів люто вітер із степу, загув,— із свистом, із диг ким гуком метнулась на хутір разом із ним темна сторожа, подула холодом, війнула снігом, накинула темне рядно. Стало порожньо й сумно.

Тільки сила ворожа гасає, лютує в темряві.

А радість вже осміхається то з одного, то з другого віконця теплим червоним огником.

Пізніш за всіх заблимав огник у крайній од ярів хаті, неясний — блідий і злий.

Й сунули до неї всі страховища, вкрили стару похилену оселю, осілись на воротях, на старих полатаних вікнах.

Повіяло од хати на хутір сумом та острахом.

Блідо горить на карнизі прикручена гасничка. Вікно од дороги затулене; в напільному, од степу — кружалками одтавали замуровані шибки. І здавалось, що то незграбні кудлаті опудала з чорними обличчями й ватяними бородами й чубами товпляться знадвору у вікно. Із миски самотно визирає худе святкове порося з гострими ушима, визирає в убогому світі, як старовинний дерев'яний ідол.

Піч полупана, долівка немазана, грубо, абияк підбілені голі стіни. Сумно й бідно, неохайно.

Ні, немає радощів цьому дому...

Сумний-невеселий ходить по хаті господар цього дому, Іван Крупка.

Сам підголений, блаженська свитина новим поясом підперезана, чоботи вилискують дьогтем — молодець хоч куди, а невеселий.

— І чого воно так, Катре; тільки у людей зайде свято — у нас здійсмається гризня? — промовляє мов сам до себе.

В темному кутку блиснуло щось хижими гарячими очима.

— То кому свято, а мені тільки серцю сухота! — одповіло плаксивим голосом.

Схилившись на ріг до столу, сиділа, схлипуючи, в новому вбранні молодиця.

Незграбно на всі боки стирчав і оддувався на їй недоладно вдягнутий кольоровий крам. Дикунським кокетством оддавало од темно-рожевого очіпка з якимись давніми ріжками на голові. Чорна коса, як буйна грива, не вміщалась під очіпком, і здавалося, що то дитяча невміла рука, жартуючи, начіпляла грубі прикраси на якогось молодого гарячого-звіра.

Глянула на піл — і здригнула од огиди й зненависті:

— Бачить їх не можу!.. Дух мені од них противний, одворотний... Наплодить наплодила, дохляка, та й сама згинула, то це мені панькатися з ними, з вонючими?.. Нащо? За що? Що це я — наймичка їй?.. У мене свої сипнуть незабаром.

— Ох, та яка ж ти недобра, Катре,— винувато кліпаючи очима, казав Іван,— ну де ж їх діти — не подушить же, як щенят.

— Де хоч, там і дівай, коли хочеш інших плодити. А коли ні — та зогнивай ти з своїми злиднями, з тими чортенятами! Піду до батька...

Підскочила на лавці й одвернулась до вікна.

Повернула голову, глянула похмурим оком.

— Що я тобі казала? Забув? — тихо, понуро кинула.

— Що? — хрипко промовив Іван, прокашлявся й додав: — Цього ти не кажи мені, Катре... Під боком люди.

— Що люди? — злісно повернулась до його.— На лихій години нам люди!.. Що вони — дітей твоїх годуватимуть?.. Яке їх собаче діло до нас?

Іван підійшов і з осторогою сів на лаву поруч.

— Підожди трохи, Катре, потерпи,— лагідно почав він умовляти,— вони кволенькі: дасть бог, самі повмирають.

— Повмирають... дожидай... Поки повмирають, то голову загризуть...

Схлипнула.

— Та геть, не обнімай! — гнівно зарепетувала, одпихаючи Івана.— Такі злидні — туди ж моститься. Геть, не сиди до мене близько, бо од тебе тією безкишкою вонючою, тією сухотою тхне!

Плюнула.

Іван одсунувсь, насупившись, гасячи в очах п'яну пристрасть.

Обвела упертими, тоскними очима хату й заскиглила:

— Ой нудно мені, тоскно... Життя мого немає тут, замучать мене, із світу зженуть вороги мої осоружні...

— Які вороги? — цікаво спитав Іван.

— Он, он мої вороги! — тикаючи пучкою на піл, із дикою зненавистю примовляла Катря.

На полу, світячи крізь драну ряднину голими заденятами, покотом лежали скулені од холоду троє дітей — одно більшеньке, двоє малих.

Іван важко зітхнув.

Примовкли.

"Гу-у..." — диким звіром вило надворі, гуло в комині, сипало піском у вікно.

"Замету, засиплю, сліду не лишу!" — нахвалялось комусь.

Катря кинулась, мов тільки що почула, розплющила широко очі.

— Чуєш, яке мете? — тихо, таємниче промовила вона, підсуваючись до чоловіка.

— Ну? — закліпав стурбовано Іван очима.

— Слухай сюди... — лице стало довірливе, лагідне.

Почала стиха шепотіти йому щось на ухо, й одсвічували її очі чудним зеленястим блиском.

Зашарілось лице у Івана, очі сп'яніли.

Хіба ж віяло коли-небудь на нього од завжди кволої першої жінки такими гарячими чарами, такими могучими молодими принадами?.. Пара очей, як невідомі, дорогі камні, з дивно сумовитим чарівним блиском, снували перед ним і закривали все навкруги. А лице? Де ж тая злість на йому?... На його дивилось лице по-дитячому лагідне й привітне. Нікому лиха воно не бажає, тільки собі хоче щастя — дикого, палкого. Собі та йому, Іванові.

Жаль торкнув Івана, у грудях спалахнуло.

І дико вхопив він жінку в обійми, до грудей притиснув, як своє щастя.

А воно — живеє, як огонь, гаряче Іванове щастя — горнулося, в'юном вилося, припиналось губами, дух забивало.

Схопився бадьорий, енергійний — в очах, що пойнялись туманом, одсвічувались нові мрії. Схопив шапку:

— Поки я запряжу — знайди кобеняк та рукавиці,— тихо, швидко промовив і метнувсь із хати.

Жінка швидко кинулась до одежі.

— Тпру! — санки глибоко угрузли в сніг, стали.

Ой і шуміла буря в темному й сумному бору! Немов незчисленні орди дикунів-велетнів, німих і лютих, намагаючись одним страшним гуком одігнати ворога, шуміли сосни.

Гудом гуде вгорі, реве, віє, трощить гілля і шпурляє сухим ломом.

А внизу затишно під густим наметом; тільки, як грізні привиди, товпляться звідусіль тісним військом стовбури.

Глянув Іван навкруги — і почав розгортати кожухи, в яких, як у гнізді, стиха пустуючи, кублились в одних сорочечках діти.

Вийняв одно, швидко поцілував, кинув із саней — як було, в сорочині. Тоненько, різко закричало у снігу одно, за ним — друге.

Старшенька вхопилась за батькову руку та уголос:

— Тату, не кидайте нас!

Плакала, рідненьким, голубчиком ніжно взивала, руки цілувала, жалю благала.

— Не плачте, діти: прийде швидко мама, забере вас до себе,— умовляв Іван.

— Ми будемо слухняні, ми будемо мачусі годити, дітей тобі глядіти,— вичитувала, як стара, примовляла,— ми повиростаємо — підемо служити.

— Не будеш ти, моя дитино, служити, по наймах отиратись. Підеш ти до бозі, а в бозі — гарно тобі буде. Прости, доню моя, гріх мій та перекажи милосердному, хай і він прощає.

Нагнувсь поцілувати.

— Тату!

Охопила рученятами, припала, прип'ялася вустоньками...

Одірвав, легеньку й чіпку, як реп'ях, та й кинув із саней далеко в сніг.

Шарпонував віжками.

Як легенька пташка білопера, стрепенула крильцями, знялася і вже билася, вчепившись за санки.

Вхопив її за плечі, пхнув дужою рукою.

І впала дитина горілиць на сніг..

Хльоснув батою коняку, помчався, озирається.

Плутаючись у сорочині, лине услід, спотикається по снігу біла пташка; щось квилить тоненько, сніговим пилом курить.

— Н-но! — ляснув батіг раз, вдруге, і ще, і ще...

— Ввв...— заходяться німі велетні вгорі, і вже тільки в ушах причувається, як серед шуму-бору квилять десь голі пташенята, що бурею викинуло з гнізда.

В хаті у Максима Чичуйка — як у вінку.

Стіни білі, долівка жовта, од рушників стоїть рожева темрява. Тихо в хаті.

В сухих квітках ритмічно блимає перед іконами лампадка, мов грає якусь веселу мелодію без гуку.

По запічках, по лавах, поза рушниками, навіть на новому килимі, що застеляно стіл,— скрізь німі танцюри-тіні.

Трісне лампадка, захвилює на всі боки полум'я — і пішли навприсядки, напідскоки, вихиляються, руками вимахують — усі разом, як одно.

На покуті — горщики з кутею та узваром у сіно глибоко зарились, у мисці — свята вода з кропилом.

Стоїть густий дух од сіна та сухих васильків. Тепло. А на столі на святковому килимі — горою пироги, ковбаси, риба, паляниці... Зверху кидає мрійний світ на їх лампадка.

Спить на полу мати з дітьми, дрімає на печі Максим. Гуде хуртовина надворі, трубить у каглу. Чогось Максима непокоїть: раз по раз крізь дрімоту турботно здригається в нього у грудях. Ох, ця буря!..

Хоче щось пригадати — сон мов хвилює кудись односить.

Зітхнув на всі груди, легенько щось там здригнуло — і вже з грудей пустив дух

рівно, спокійно.

Двічі дихнув Максим носом, третього разу увірвався.

Лупнув очима, підвів із постелі голову, прислухається.

— Усте, Усте! — стиха покликав він.— Усте, чи ти спиш?

— А... га! — хрипко зо сну обізвалась жінка.

— Усте, ти нічого не чула?

— Ні...— одкащялась.— Ні, а що? — повторила голосніше, з тривогою.

— Щось мені приверзлося чудне — бог знає, проти чого. Причулося, немовби десь мої хрещеники голосять: "Тату, укрийте нас!"

— От, хай бог криє, цариця небесна! — Устя підвелась на постелі.— Гляди, щоб не надумала ота відьма заподіяти їм що-небудь. Бо там хуторські люди прямо криком кричать, що вона їх зведе. Чадом не вдалося подушити, то, може, знов що надумала?

Максим підвівся й став шукати на комині люльку.

— Бачив сьогодні під церквою кума — підстригся, підголився: мов на улицю вирядився. Забачив мене — та зразу шаміль-шаміль поза людьми, а очима блиснув на мене, як той злодій. Щось тоді мене торкнуло — треба, думаю, зайти сьогодні провідати хрещеників, та, як на лихо, забув. А вертаючись із церкви, наздогнав Павла Ярового. "Як там сироти?" — питаю. Махнув тільки рукою. "Коли б,— каже,— вже бог прийняв їх краще". А далі й розкажує. "Оце,— каже,— вчора — мороз, аж дух забиває, а воно, сердешне, через увесь хутір босе, в одному жупаночку за решетом скаче. Спотикається, за слізьми дороги не бачить".

— Ой леле...— хитає головою Устя,— коли б та нещасна мати знала,— може, сама подушила б їх: менше горя у світі знали б. Ну, а як ото вже йому дивитись на їх!

— А йому що?.. Він радий, що жінку взяв молоду та здорову.

— Батько!..— зітхнула Устя.— Ой!.. Вистріляти б таких батьків!.. Бач, знайшов сиротам матір! Там, кажуть, і батьки її якісь нелюдські. Ні люди до них, ні вони до людей. У церкві ніколи не побачиш — вовками якимись живуть. Сумно їхати, кажуть, вночі мимо того відьомського кодла, а його, бач, невідома вперла в ту сім'ю, так, немов не було йому інших людей у світі...

Побідкались, погомоніли; Максим докурив люльку, вибив попіл і став умошуватись на сон. Обмара розвіялась, мов не було. Позіхнув, потягнувся:

— Ф-р-р...

Заснув.

— А гу, гу-у!..— страшним голосом перегукувалось щось у степу. Здавалось, якісь злочинці поралися коло темного діла, подаючи один одному голос здаля.

А коло вікон щось жалібно вило, просило, тужило.

На напільному вікні одірвало од степу край матки й тіпало нею, як щось живе рукою.

— О-ох, о-ох... ох, ох...— тремтіло щось надворі голе, підскакувало, мов за дрижаками слова не скаже.

— Авва-вва-ва,— скрючилось од холоду й пішло качатись по снігу.

Максим уві сні злякано захрипів і скочив:

— Це якесь навожденіє мені!

— А що?.. Може, знову? — зразу одгукнулась із полу жінка.

— Та прямо ж немов отут під вікном усі в один голос: "Тату, вкрийте нас! Тату, вкрийте нас!" — аж заходяться та плачуть.

— Заєш же що, чоловіче,— зараз запряжи коняку та їдь: душа моя чує, що там діється щось лихе. Вже сама хотіла будити тебе. Не полілуйся та зразу ж навідайся,— ще не пізно. А то коли б, бо' храни, вони чого не вчинили з дітьми — й тобі буде гріх за сиріт.

— Гм...— Максим ізсунувся з печі, зачапав швидко по хаті, зашарудів нетерпляче у запічку.

Блиснув огонь.

Катря сиділа з ногами на полу, гризла оріхи й поводила по порожній хаті великими очима. Сиділа, як дитина, заклопотана своїми цяцьками та химерними мріями. Постукало у вікно. Катря зразу до вікна, одхилила занавіску:

— Хто тут?

Одскочила од вікна, як од огню. Дитячого виразу в очах — як не було: з очей визирнув звір — хитрий, сполоханий.

Двері — на заціпку, погасила огонь, стала коло стіни.

Надворі вітер затихав, виднішало — чути було, як щось домагалось під вікном.

— Хто там? Чого треба? — зіпнула сердито на всю порожню хату.— Завтра приходьте, тепер дома немає.

Застукало дужче у вікно.

— Одчини, молодице, бо не pomoже! Гукну на людей, будемо двері ламати!

Катря заметушилася в темряві, як звір у клітці. Засвітила огонь, поодпирала двері, стала коло печі, дожидає.

Увійшов Максим, повітався у хату, став струшувати з кобеняка сніг. Катря держалась за опічок рукою й дивилась на Максима, як на гору, що мала обуритись на неї. Максим спокійно розгладив примерзлі уси, оглянув цікавими очима по хаті й спинив їх на Катрі. Одразу погляд одмінився, став певний, твердий як криця:

— А признавайся, молодице, де діти?

Катря, не змагаючись, дико заголосила.

* * *

Все завмерло в бору, мов після лютого бойовища, коли все живе вибито до ноги. Тільки мертві привиди й тіні, довічні, невмирущі, повиринали на руїнах, задумані, сумні. Вгорі то виднішає, то потьмариться. Десь там, за хмарами, якийсь золотар блиснув срібними листами — під стовбуром виринула біла група борових русалок: двоє маленьких щільно головками пригорнулися до грудей старшої, а та, розпанахавши спереду сорочку, зверху донизу, мов крильцями обгорнула їх. Сидять, гріються на місяці.

Од соснового гілля впали гілчасті тіні на голівки, на мармурові лиця — і немов

осміхнулисьь снігові діти на холодний промінь. Здається, тиша навіки скувала бір, і вже сумні тіні, немов з нудьги, затіяли свою довічну німу гру...

Стиха засвистіло, затріщало по снігових заметах: мов по білих хвилях, розкидаючи бризки, швидко пливли між деревами два човни із зеленястого снігового гребня. Немов з морської хвилі, виринули дві гостровухі голови. За ними в човнах — дві фігури.

Здається,— давні велетні знову впливали на світ із своїх нір. Стали.

Сидить один на човні — притаївся; другий швидко крадеться до снігових дітей. Узяв одного на руки, прислухався, немов подув на нього; другого, третього — й тихо заквилили, мов зо сну, мертві снігурки — ожили.

Одкинув відлогу з голови й перший раз звів очі на другого.

— Ну, дякуйте богові, куме: живі! — і перехрестився. І в мертвому царстві щось охнуло, розриваючи крижані кайдани довічного сну.

Місяцю-біжчику,

Виглянь мало,-

співали дівчата, повертаючись із колядок.

І місяць, ясний божок із золотими ріжками, вплив у небі в танку дівчаток-зірок, осяяв у полі свіжі сніги.

Черідкою переходили дівчата вузький став, що злучав два хутори.

На горі, мов те військо, що прогнало недавню бурю, впливали в промінні, хрускаючи снігом, силуети.

— Дивіться — це наші повертаються з хуторів! — задзвенів цікавий дівочий голос.

— Хлопці!.. Що ми бачили-бачили! — таємниче оддається другий, нетерплячий.

— А що ви там бачили?

Гурт хлопців обурився з гори. Змішались. Гомін.

— Заходимо мив балку,— розказують дівчата, перебиваючи одна одну.— Бачимо — світиться в крайній хаті. Давай, кажем, заколядуємо. Заходимо. Двері порозчиняні, одежа в хаті порозкидана, скриня одчинена й каганець горить, а в хаті — ні духа. Та ми мерщій з хати.

Ідуть гуртом, гомонять.

— А от нам у Біликах була притичина,— хвалиться хлопець,— хвища, мете!.. А воно біля верби само витанцьовує по снігу. Верба рипить, а воно вигукує: "Ой грай, коли граєш..."

— І що ж воно таке?

— Так ніби панок, такий із себе...

— Стійте! — спинив зразу один гурт.— Дивіться-дивіться — он-он-он пішла...

Всі, як одно, змовкли, дивляться в далину: попід лозами пливла тінь, було чути, як рипів під чобітьми сніг. На білому снігу чітко малювалась постать зігнутої жінки з великим горбом на плечах.

— Хлопці — гайда: впіймаєм!

— Нащо вам зачіпати її? — спиняють боязкі дівчата.— Хай собі йде на очерета та на болота.

— А-га-га! А тю! А держи! — засвистіли, затюкали хлопці.

Тінь звернула вбік і швиденько побралась у лози.

— Це, мабуть, горянська... там, кажуть, аж три їх живе.

Збились тісніше до гурту. Місяць уклонявся ріжками здаля зіркам, сам тихо одступав, спускаючись за бір.

Колядники увіходили в свій хутір тісним гуртком. Упівголоса велася цікава розмова. Забігали одно перед другим наперед, товпились коло того, хто розказував, і в цікавих блискучих очах ще одсвічували в усіх таємниці різдвяної ночі.